

NASLJEDNOPRAVNA NAČELA OPĆEGA GRAĐANSKOG ZAKONIKA U PRAKSI HRVATSKO-SLAVONSKIH OSTAVINSKIH SUDOVA *

*Doc. dr. sc. Mirela Krešić ***

UDK: 347.65.01(497.5)(091)

347.12(436:497.5)(091)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: svibanj 2012.

U radu se razmatra nasljednopravno uređenje uvedeno u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju Općim građanskim zakonikom. Posebna pozornost usmjerena je na nasljednopravna načela, i to ona koja su u svakodnevnoj primjeni izazivala najviše osporavanja. Riječ je o načelu obvezatnosti neposrednog sveopćeg sljedništva (univerzalne sukcesije) i načelu ravnopravnosti pravnih subjekata neovisno o spolu. Prihvatanje odnosno izbjegavanje prihvatanja tih načela prati se kroz spise hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova.

Ključne riječi: Opći građanski zakonik, nasljedno pravo, načelo obvezatnosti neposrednog sveopćeg sljedništva, načelo ravnopravnosti pravnih subjekata neovisno o spolu, ostavinski sud, Kraljevina Hrvatska i Slavonija

1. UVOD

Modernizacijski procesi u Habsburškoj Monarhiji potaknuti revolucionarnim zbivanjima 1848. doveli su tijekom pedesetih godina do uspostave novog društveno-gospodarskog i pravnog poretka. Za Kraljevinu Hrvatsku i

* Članak je izrađen u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Hrvatska pravna kultura u europskom kontekstu: tradicija i modernizacija* voditelja prof. dr. sc. Dalibora Čepula koji financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

** Dr. sc. Mirela Krešić, docentica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb

Slavoniju¹ te su promjene imale važnost modernizacije “odozgo i izvana”², pri čemu je najvažniji vid tog oblika modernizacije predstavljalo uvođenje Općega građanskog zakonika (dalje u tekstu: OGZ) carskim patentom 1852. godine. OGZ je omogućio raskid s feudalnim društvenim i pravnim poretkom te potaknuo izgradnju modernoga građanskog društva i pravnog poretka. Preobrazbu Hrvatske pratili su brojni problemi za koje se krivnja nalazila upravo u temeljnim načelima OGZ-a koja nisu odgovarala određenim posebnostima hrvatskog društvenog i gospodarskog života. Na posebnom udaru kritike našla su se pravila nasljeđivanja smatrana neprimjerenima hrvatskoj tradiciji te slijedom toga uzrokom sporoga gospodarskog napretka.

Nasljednopravno uređenje zbog svoje je povezanosti s uređenjem prava vlasništva i obiteljskih odnosa usko vezano i uz temeljna pravna, gospodarska i socijalna obilježja svakog društva. Zbog činjenice da su se nasljednopravne odredbe temeljile, među ostalim, na postojanju individualnog vlasništva i načelu ravnopravnosti ženskih i muških nasljednika, rješenja sadržana u OGZ-u predstavljala su neizbježan sukob s hrvatskim tradicionalnim načinom života u čijem je središtu bila kućna zadruga i kolektivno vlasništvo te nepriznavanje ravnopravnosti muških i ženskih nasljednika. Pitanje zadruga i zadružne imovine te (ne)mogućnost nasljeđivanja zadružne imovine kasnije je uređeno posebnim zakonodavstvom.³ Stoga je, unatoč početnom neprihvatanju, važnost OGZ-a s vremenom postala neupitna te su sumnje o njegovoj primjenjivosti postupno nestajale, premda nikad nisu u potpunosti prestale. Tako je već 1879. Marijan Derenčin iznio ocjenu kako se “i u našoj [se] domovini visoko cieni taj zakon, koj evo skoro dvadeset sedam godina blagotvorno djeluje na razvoj privatno-pravnih odnošajah. Istina je svakako, da ima u njem, naročito u nasljednom pravu, ustavnovah, koje neodgovaraju posve osobitim našim okolnostim; nu u bitnosti smatra se i u nas taj zakon blagodati, koje makar s njome nadarila era narodnomu našem biću neprijatna, nitko neželi se odreći.”⁴ Ocjene slične Derenčinovoj mogu se pronaći i kod drugih hrvatskih

¹ Dalje u tekstu umjesto pravilnog naziva “Kraljevina Hrvatska i Slavonija” koristi se skraćeni pojam “Hrvatska” te sve odgovarajuće izvedenice, osim kada je potrebno posebno naglasiti da je riječ o hrvatsko-slavonskom (pravnom) području.

² Više o tome vidi Gross, M., *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, 1985., str. 14 i dalje.

³ Više vidi Krešić, M., *Entitlement of Female Descendants to Property of Croatian Communal Household*, *Journal on European History of Law*, vol. 2, br. 2, 2011., str. 76 – 77, 79, 82 – 84.

⁴ Derenčin, M., *Tumač k obćemu austrijskom gradjanskom zakoniku – knjiga prva*, Zagreb, 1879., str. 30.

pravnik koji, prihvaćajući OGZ, ipak izražavaju sumnju, pa i više nego očitu nesklonost njegovu nasljednopravnom uređenju. Nameće se stoga pitanje što je to u nasljednopravnim načelima OGZ-a bilo toliko neprihvatljivo da je izazvalo negativnu reakciju koja će ostati trajno obilježje svih rasprava vođenih do vremena konačnog uklanjanja OGZ-a iz hrvatskog pravnog poretka.

2. OPĆI GRAĐANSKI ZAKONIK

2.1. Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji

Habsburška Monarhija je sredinom 18. stoljeća u pravnom pogledu bila nejedinstveno područje. Postojale su razlike između pojedinih austrijskih nasljednih zemalja, ali i cjelokupnog zapadnog dijela Monarhije u odnosu na istočni dio koji su činili Kraljevina Ugarska s Erdeljem i Kraljevina Hrvatska i Slavonija. Pravni partikularizam praćen nizom različitih političkih razloga bio je bitan poticaj za reformu građanskog i kaznenog prava.⁵ Već 1767. proglašen je Kazneni zakon Marije Terezije (*Constitutio criminalis Theresiana*), dok se postupak kodifikacije građanskog prava pokazao znatno složenijim i dugotrajnijim. Nacrt građanskog zakona pod nazivom *Codex Theresianus iuris civilis* izrađen je 1766. godine, ali je njegov prvi dio tek 1787. stupio na snagu za sve austrijske nasljedne zemlje kao *Jozefinski zakonik*.⁶ Zbog ponovne revizije terezijanskog kodeksa donesen je *Građanski zakonik* uveden 1797. u zapadnu Galiciju. Rad na reviziji Građanskog zakonika nastavljen je dalje te je konačno *Opći građanski zakonik za njemačke nasljedne zemlje austrijske monarhije* (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die deutschen Erblander*) proglašen carskim patentom 1811. godine u austrijskim nasljednim zemljama Monarhije. Postupno se uvođio u ostale dijelove države pa je u razdoblju od 1812. do 1820. godine stupio na snagu u hrvatskim zemljama: Vojnoj krajini, Istri i Dalmaciji⁷, dok je carskim patentom iz 1852. uveden u kraljevine Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, srpsku Vojvodinu i tamiški Banat.⁸

⁵ Wieacker, F., *A history of private law in Europe*, Oxford, 1995., str. 266.

⁶ Rušnov, A.; Posilović, S., *Tumač obćemu austrijanskomu gradjanskom zakoniku – knjiga I*, Zagreb, [1910.], str. 2.

⁷ Vuković, M., *Opći dio građanskog prava, knjiga I*, Zagreb, 1955., str. V.

⁸ Cesarski patent od 29. studena 1852. kriepostan za kraljevine Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, vojvodinu srpsku i tamiški banat, kojim se za ove krunovine uvodi sa više stegah i s potanjim ustanovami obći gradjanski zakonik od 1. lipnja 1811., i u kriepost stavlja počamši od 1. svibnja 1853., u: Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 6, str. 19 – 26.

Stupanjem na snagu OGZ-a u nasljednim su zemljama prestali vrijediti dotadašnji propisi. Tako su izrijekom izvan snage stavljeni Jozefinski i Građanski zakonik, zakoni i običaji koji su uređivali pravne odnose sadržane u OGZ-u, kao i opće pravo.⁹ Upravo je OGZ trebao zamijeniti dotadašnje opće pravo¹⁰ kao pravo koje vrijedi za sve (nasljedne) zemlje u koje je uvedeno nasuprot partikularnom pravu pojedinih zemalja, čime bi se ukinuo pravni partikularizam Monarhije. Prema §11 OGZ-a bilo je moguće da na snazi ostanu neki izvori partikularnog prava, npr. statuti gradova ili pokrajina, ako bi dobili potvrdu vladara. No, u pogledu austrijskih nasljednih zemalja nije bila dana ni jedna potvrda ovakvim izvorima prava.¹¹ Prilikom uvođenja OGZ-a u Hrvatsku i Slavoniju izvan snage su stavljeni svi dotadašnji zakoni, statuti i običaji kojima je bila uređena materija sada sadržana u OGZ-u.¹² Iznimku je predstavljalo zadržavanje propisa crkvenog bračnog prava u pogledu rimokatolika, grkokatolika i pravoslavaca, kao i stavljanje izvan snage nasljednih odredbi OGZ-a u pogledu kućnih zadruga 1857.¹³

Uvođenjem OGZ-a u istočne dijelove Monarhije proširen je teritorijalni opseg njegova važenja pa se do 1861. primjenjivao u cijeloj Monarhiji. Ukidanjem Bachova apsolutizma i donošenjem Listopadske diplome OGZ je u Ugarskoj stavljen izvan snage na temelju zaključaka Judex-kurijalne konferencije¹⁴, dok je u Hrvatskoj ostao na snazi. Banska konferencija pod predsjedanjem bana Josipa Šokčevića¹⁵ donijela je *Naputak za privremeno uređenje hrvatskih županija* u kojem je stajalo kako do daljnjeg na snazi ostaju dotadašnji zakoni (§54).¹⁶

⁹ Vidi čl. 4. Patenta ob uvedbi od 1. lipnja 1811., Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 6, str. 15.

¹⁰ Pod pojmom opće pravo, tj. *ius commune* ili *das gemeine Recht*, podrazumijevalo se u vrijeme kodifikacije OGZ-a recipirano rimsko pravo i langobardsko (feudalno) pravo. Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 6, str. 16 – 17; Stein, P., *Rimsko pravo i Europa*, Zagreb, 2007., str. 76, 124 – 127.

¹¹ Pfaff, L.; Hofmann, F., *Commentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche, Band I*, Wien, 1877., str. 77 – 84; Derenčin, *op. cit.* u bilj. 4, str. 38, 124.

¹² Vidi čl. I. i III. Uvodnog patenta, Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 6, str. 19 – 20.

¹³ Vidi bilj. 3.

¹⁴ Derenčin, *op. cit.* u bilj. 4, str. 16 – 17; Péter, L., *The irrepressible Authority of the Tripartitum*, u: Bak, J. M.; Banyó, P.; Rady, M. (ur.), *Stephen Werböczy: The customary law of the Renowed kongdom of Hungary: A work in the three parts rendered by Stephen Werböczy (the "Tripartitum")*, Idyllwild CA – Budapest, 2005., str. xx.

¹⁵ Više o radu Banske konferencije vidi Gross, M.; Szabo, A., *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb, 1992., str. 122 – 128.

¹⁶ *Naputak za privremeno uređenje županija, slobodnih kotareva, slobodnih kraljevskih gradova, povlaštenih trgovišta i seoskih općina u kraljevinah Hrvatskoj, Sla-*

Stajalište Konferencije o zadržavanju austrijskih zakona, uvedenih putem patenata u razdoblju apsolutizma, dok ne budu izričito ukinuti ili preinačeni, potvrdio je i Hrvatski sabor iz 1861.¹⁷ Na temelju tih odluka OGZ je ostao na snazi te se u predstojećem razdoblju počeo razvijati kao hrvatski građanski zakonik neovisno o austrijskom izvorniku, pri čemu se njegova primjena pokazala bitnim čimbenikom razlikovanja hrvatskog pravnog sustava od onog ugarskog. Uvođenje OGZ-a ujedno je značilo povezivanje hrvatskog pravnog poretka s kontinentalnoeuropskim pravnim krugom i njegovom srednjoeuropskom podskupinom.¹⁸

Pokušaji revizije ili zamjene OGZ-a izvornim hrvatskim građanskim zakonom do kraja postojanja Monarhije, premda stalno prisutni, nisu bili uspješni. Po tom pitanju razdoblje od 1860. do 1870. bilo je najintenzivnije. Ishodište tih nastojanja bila je činjenica da je OGZ uveden neustavno. Razmišljanja o tome što učiniti s OGZ-om kretala su se od potpunog ukidanja OGZ-a (i ostalih austrijskih propisa) te uspostave prijašnjeg prava do privremenog zadržavanja svih austrijskih zakona. Između tih dviju oprečnih ideja nalazilo se stajalište kojim se zagovaralo preispitivanje austrijskih zakona i zadržavanje onih za koje bi se pokazalo da su odgovarajući hrvatskim prilikama.¹⁹ Premda je bilo prihvaćeno stajalište o privremenom zadržavanju svih austrijskih zakona, ipak je 1861. na temelju OGZ-a bila izrađena *Osnova općega građanskog zakonika* u kojoj je zadržan najveći dio odredbi OGZ-a, dok je 98 paragrafa u potpunosti ispušteno, a 131 paragraf je izmijenjen.²⁰ O Osnovi se nije raspravljalo na saborskim zasjedanjima tijekom 1860-ih godina, no Hrvatski sabor kao i Ugarsko-hrvatski sabor su, u godinama nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, donijeli niz zakona kojima je bilo uređeno ili dopunjeno postojeće građanskopravno uređenje.²¹ Novi pokušaj revizije OGZ-a inicirao je 1905. F.

voniji i Dalmaciji, Sbornik zakonah i naredbah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1863., komad X., svezak I., str. 277 – 287.

¹⁷ Vidi čl. I. u Pravosudne ustanove građanskog i kaznenog prava, Saborski spisi sabora kralj. Dalm., Hrv. i Slav. od godine 1861., svezak IV., str. 1.

¹⁸ Gavella, N., *Građanskopravno uređenje u Hrvatskoj i pripadnost pravnog poretka kontinentalnoeuropskom pravnom krugu*, u: Gavella, N. et al. (ur.), *Građansko pravo i pripadnost hrvatskog pravnog poretka kontinentalnoeuropskom pravnom krugu*, Zagreb, 1994., str. 10 – 11.

¹⁹ Maurović, I., *Nastojanja i pokušaji da se reformira opći građanski zakonik*, Ljetopis JAZU, Zagreb, sv. 52., 1940., str. 86 – 87.

²⁰ Autori Osnove općega građanskog zakonika bili su Maksimilijan Prica i Đuro Križanić. Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 6, str. 7.

²¹ Derenčin, *op. cit.* u bilj. 4, str. 22 – 23.

J. Spevec koji je, zagovarajući reviziju građanskog zakonika, smatrao kako iz austrijskog zakona treba recipirati sve ono što odgovara hrvatskim prilikama, dok se hrvatske posebnosti moraju urediti autonomnim zakonima.²² Premda je uslijedio niz prijedloga izmjena²³, posebno u pogledu nasljednog prava²⁴, ni ova inicijativa nije dovela do konkretnih rezultata. Posljednji pokušaj izmjene OGZ-a bio je 1917. kada je izrađen prijedlog *O djelomičnom preinačenju i popunjenju naređenja općega građanskoga zakonika*. U tom prijedlogu je hrvatsko izdanje OGZ-a iz 1853. bilo dopunjeno odredbama austrijskih, tzv. ratnih novela u pogledu kojih je postojala potreba izmjene, dok je ostatak izostavljen.²⁵ Jedan od važnijih razloga zbog kojega nije došlo do ostvarenja tih nastojanja bio je raspad Monarhije. Ali i neki hrvatski pravници, poput Maurovića, smatrali su kako ni ne treba žuriti s preinakama OGZ-a jer postoji potreba za brojnim drugim zakonima, posebno za uređenje parničnog postupka.²⁶

Nakon raspada Monarhije 1918. OGZ je ostao na snazi na hrvatsko-slavonskom području. Osim toga, u novoj južnoslavenskoj državi nastaloj nakon Prvog svjetskog rata koju je karakterizirao pravni partikularizam i postojanje šest različitih pravnih područja, norme OGZ-a bile su neposredni ili posredni izvor građanskog prava. Osim na hrvatsko-slavonskom i dalmatinsko-slovenskom pravnom području, OGZ se primjenjivao u Bosni i Hercegovini od vremena austrougarske okupacije 1878.²⁷ Ujedno se OGZ posredstvom Srpskoga

²² Spevec, F. J., *Revizija općeg građanskog zakonika*, Mjesečnik, br. 5, 1905., str. 321 – 331.

²³ Košutić, M., *Revizija općeg građanskog zakonika*, Mjesečnik, 1906., br. 1, str. 1 – 17; br. 2, str. 81 – 97; br. 3, str. 161 – 176; br. 4, str. 241 – 250; Maurović, I., *O reviziji obćega austrijskoga građanskog zakona*, Mjesečnik, br. 3, 1906., str. 176 – 194.; Petaj, P., *Revizija općega austrijskoga građanskog zakonika*, Mjesečnik, br. 7, 1906., str. 481 – 502.

²⁴ Posilović, S., *Potreba revizije obćega građanskog zakonika glede prava nasljedstva*, Mjesečnik, br. 1, 1906., str. 17 – 29.

²⁵ U Austriji se još od osamdesetih godina 19. stoljeća govorilo o potrebi revizije Općega građanskog zakonika, no rad na tom pitanju bio je intenziviran zalaganjem Josefa Ungera početkom 20. stoljeća, što je rezultiralo donošenjem tzv. ratnih novela 1914., 1915. i 1916. godine. Maurović, *op. cit.* u bilj. 19, str. 90 – 91; Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 6, str. 7.

²⁶ Za sadržaj, analizu i kritiku teksta “O djelomičnom preinačenju i popunjenju naređenja općega građanskoga zakonika” vidi Maurović, I., *Primjedbe k vladinoj osnovi: “O djelomičnom preinačenju i popunjenju naređenje općega građanskoga zakonika”*, Mjesečnik, 1918., br. 1 i 2, str. 9 – 17; br. 3 i 4, str. 83 – 94; br. 5 i 6, str. 138 – 144; br. 7 i 8, str. 213 – 225; br. 9 i 10, str. 265 – 274; br. 11 i 12, str. 328 – 339; *isto*, 1919., br. 1 i 2, str. 1 – 16; br. 3 i 4, str. 65 – 78; br. 5, 6, 7 i 8, str. 129 – 140; br. 9, 10, 11 i 12, str. 193 – 201.

²⁷ Vuković, *op. cit.* u bilj. 7, str. 151.

građanskog zakonika primjenjivao na srbijanskom pravnom području, a na dijelu pravnog područja na kojem je vrijedilo mađarsko pravo (Vojvodina, Međimurje i Prekmurje) također je na snazi bio OGZ. Jedino područje na kojem se nije primjenjivao OGZ bilo je crnogorsko pravno područje na kojem je vrijedio Opšti imovinski zakonik iz 1888. godine. Zbog toga je na temelju OGZ-a u okviru procesa izjednačavanja prava u Kraljevini Jugoslaviji 1934. bila izrađena *Predosnova građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju* koja nije postala zakonikom. Za izradu Predosnove korišteno je hrvatsko izdanje austrijskog OGZ-a iz 1853., kao i austrijske novele, građanski zakonici Njemačke, Švicarske, Lihtenštajna te osnove čehoslovačkog i mađarskoga građanskog zakona, premda se prema prvotnoj zamisli građansko pravo trebalo podvrgnuti samo reviziji u “čednim granicama i po mogućnosti unificirati”.²⁸ U svojim je osnovnim značajkama Predosnova bila podudarna s OGZ-om, dok su odstupanja imala obilježja pozitivnih pomaka, stoga se Predosnova smatrala modernom i naprednijom varijantom OGZ-a usprkos brojnim kritikama.²⁹ Daljnji rad na kodifikaciji građanskog prava Kraljevine u potpunosti je zaustavljen 1939. kada je uspostavljena Banovina Hrvatska. Naime, zakonodavna nadležnost u pogledu građanskog prava, uz iznimku obveznog prava, nalazila se u autonomnoj nadležnosti Banovine te je na taj način onemogućeno donošenje jedinog zakona za područje Kraljevine.³⁰ Početkom Drugog svjetskog rata i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske 1941. nastavljena je primjena OGZ-a pod pretpostavkom da norme OGZ-a nisu bile derogirane novim propisima.³¹ Već 1941. počelo se zagovarati stvaranje “hrvatskog narodnog zakonika” koji je trebao biti u skladu s pravnom svijesti hrvatskog naroda i u čijim temeljima se morala nalaziti kućna zadruga.³² Osobito se isticala potreba izrade seljačkog imovinskog prava koje je trebalo očuvati seljaštvo od daljnjeg propadanja zbog primjene građanskog zakonika.³³ Osim toga, s obzirom na područje koje

²⁸ Maurović, *op. cit.* u bilj. 19, str. 91.

²⁹ Više vidi Eisner, B.; Pliverić, M., *Mišljenja o Predosnovi građanskog zakonika*, Zagreb, 1937.; Radovčić, V., *Pokušaj kodifikacije građanskog prava u staroj Jugoslaviji (Predosnova Građanskog zakonika za Kraljevinu Jugoslaviju)*, Rad Instituta za hrvatsku povijest, Zagreb, 1975., str. 249 – 307.

³⁰ Vidi čl. 2. st. 3. toč. 9. Uredbe o Banovini Hrvatskoj, Organizacijono zakonodavstvo Banovine Hrvatske, knjiga I, Zagreb, 1940., str. 11.

³¹ Gavella, *op. cit.* u bilj. 18, str. 30.

³² Sokolić, M., *Hrvatsko narodno zakonodavstvo*, Mjesečnik, br. 10, 1941., str. 466 – 471.

³³ Ivšić, M., *Seljačko imovinsko pravo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Mjesečnik, br. 3-4, 1942., str. 85 – 93.

je obuhvaćala NDH i na kojem se primjenjivao novelirani (dijelovi dalmatinsko-slovenskog pravnog područja) odnosno nodelirani OGZ (hrvatsko-slavonsko i bosanskohercegovačko pravno područje), namjera zakonodavca bila je usmjerena na ujednačavanje hrvatskoga građanskog prava. Stoga je 1943. izrađena *Osnova građanskog zakonika za Nezavisnu Državu Hrvatsku*.³⁴ Osnova je bila izrađena prema OGZ-u jer su u velikoj mjeri bili iskorišteni materijali iz Predosnove za Kraljevinu Jugoslaviju.³⁵ S obzirom na to da Osnova nije postala zakonom i nadalje je na području NDH OGZ ostao na snazi.³⁶ OGZ je ostao dijelom hrvatskog pravnog sustava do donošenja *Zakona o nevaženju pravnih propisa donijetih prije 6. travnja 1941.* iz 1946.³⁷ nakon čega su samo pojedina njegova pravna pravila mogla biti primjenjivana uz ispunjenje zakonom propisanih pretpostavki.

2.2. Nasljedno pravo prema Općem građanskom zakoniku

Uređenje nasljednog prava tijekom više desetljeća rada na građanskom zakonu bilo je poseban izazov. Zbog različitosti nasljednopravnih uređenja Karlo VI. je još 1720. za austrijske zemlje izdao Neoporučni nasljedni red (*Neue Satz- und Ordnung vom Erb-Recht ausser Testament, und andern letzten Willen, auch was deme anhängig, im Ertz-Hertzogthum Oesterreich und der Enns*). Najvažniju novost predstavljalo je uklanjanje načela *paterna paternis, materna maternis* na temelju kojeg je zakonsko nasljeđivanje uređeno neovisno o tome otkud potječe ostavinska masa.³⁸ S obzirom na to da su reformski zahvati bili ograničena karaktera, daljnja raznolikost nasljednopravnih uređenja bila je razlogom što se početkom 1759. javila inicijativa da se do tada izrađena pravila nasljednog prava publiciraju i prije nego li u cijelosti bude dovršen *Codex Theresianus*.³⁹

³⁴ Tekst Osnove građanskog zakona za Nezavisnu Državu Hrvatsku vidi u: Košutić, M., *Obrazloženje uz Osnovu građanskog zakona za Nezavisnu Državu Hrvatsku*, Zagreb, 1943., str. 1 – 184.

³⁵ Košutić, *op. cit.* u bilj. 34, str. 208.

³⁶ U svibnju 1944. objavljen je u Mjesečniku članak u kojem se raspravlja o potrebi revizije OGZ-a iz kojeg se vidi kako je daljnji rad na Osnovi bio zaustavljen zbog ratnih okolnosti. Mjesečnik, br. 5, 1944., str. 201 – 204.

³⁷ Zakon o nevaženju pravnih propisa donesenih prije 6. travnja 1941. i za vrijeme neprijateljske okupacije, Službeni list FNRJ, br. 86/1946.

³⁸ Randa, A., *Osnova ugarskog nasljednog prava*, Mjesečnik, br. 11, 1888., str. 539.

³⁹ Von Harrasowsky, P., *Geschichte der Codifikation des österreichischen Civilrechtes*, Wien, 1868., str. 90 – 91.

Prijedlog nije zaživio, već je nastavljen daljnji rad na uređenju nasljeđivanja koji je uključivao (pre)uređenje oporučnog i zakonskog nasljeđivanja te nužnog nasljednog prava.⁴⁰

Dugotrajan rad na kodifikaciji rezultirao je donošenjem spomenutog Jozefinskog zakonika kojem je prethodilo izdavanje niza patenata među kojima se izdvaja Patent o nasljednom redu od 3. svibnja 1786. Josipa II. (*Das Erbfolgepatent*) kojim je bio uveden jedinstven redoslijed nasljeđivanja u pogledu sve imovine slobodne za nasljeđivanje, dok je za preživjelog bračnog druga bilo predviđeno pravo uživanja na jednoj četvrtini ostavine umrlog bračnog druga.⁴¹ Uređenje nasljednog prava sadržano u Jozefinskom zakoniku bilo je preuzeto Građanskim zakonikom, a zatim i OGZ-om. Odredbe o nasljednom pravu sadržane su u drugom dijelu OGZ-a, u poglavljima od 8. do 15., tj. u §§531-824, no ima i paragrafa iz drugih poglavlja kojima se također uređuje nasljedno pravo. Važna dopuna propisa o nasljednom pravu bio je *Zakon o sudbenom postupku u pravnim poslovima neparbenim iliti izvan parnica* poznatiji kao *Izvanparbeni postupnik* (1854.)⁴² odnosno, iz kasnijeg jugoslavenskog razdoblja, *Zakon o sudskom vanparničnom postupku* (1934.).⁴³

Za prestanak važenja propisa koji su uređivali nasljeđivanje na hrvatsko-slavonskom području prije uvođenja OGZ-a važno je bilo donošenje *Patenta o djedinstvu*.⁴⁴ U Patentu je izričito navedeno kako stupanjem na snagu OGZ-a prestaje razlikovanje nasljednih i stečenih dobara te razlikovanje dobara stečenih kraljevskom donacijom ili na koji drugi način. Osim toga, na mogućnost raspolaganja *inter vivos* ili *mortis causa* te na mogućnost zakonskog nasljeđivanja nije utjecala razlika spola, pa su odredbe OGZ-a o nasljeđivanju postale jednako važeće za cjelokupnu imovinu i za sve osobe. Međutim, ovim Patentom ipak je bila omogućena neprimjena pravila OGZ-a pod određenim pretpostav-

⁴⁰ Više vidi Von Harrasowsky, *op. cit.* u bilj. 39, str. 107 – 108.

⁴¹ Von Harrasowsky, *op. cit.* u bilj. 39, str. 143 – 144; Pfaff, L.; Hofmann, F., *Commentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche, Band II*, Wien, 1877., str. 674 – 676, 738, 740; Zobkow, M., “*Advitalitetsko pravo*” po austr. gradj. Zakonu, Mjesečnik, br. 1, 1902., str. 21.

⁴² Zakon o sudbenom postupku u pravnim poslovima neparbenim iliti izvan parnica, u: *Hrvatski zakoni III*, Zagreb, 1900., str. 1 – 160.

⁴³ Zakon o sudskom vanparničnom postupku, Službene novine Kraljevine Jugoslavije od 1. augusta 1934., br. 175-XLV.

⁴⁴ Carski patent od 29. studenog 1852. godine o stečenju i izvršivanju prava vlasništva na dobra negibiva, obterećivanju i zalaganju istih kao i o djedinstvu (aviticitetu), u: Rušnov, A.; Posilović, S., *Tumač obćemu austrijskom gradjanskom zakoniku – knjiga II*, Zagreb, [1910.], str. 835 – 841.

kama. Tako se plemićkim nasljednim dobrima, koje su prema prijašnjim propisima mogli stjecati samo muški potomci, moglo u roku od tri godine od stupanja na snagu OGZ-a (tj. do 30. travnja 1856.) oporučno raspolagati, pri čemu ženski potomci ili udovica nisu mogli pobijati oporuku "iz naslova zakonita diela ustanovljenog OGZ-om" ako su iz ove imovine dobile pripadajuće dijelove prema prijašnjim propisima.⁴⁵ Ova odredba omogućila je da se u pogledu plemićkih dobara zadrži nejednakost u nasljeđivanju uz ispunjenje propisanih uvjeta. Nadalje, prijašnji propisi o zakonskom nasljeđivanju primjenjivali su se na sve slučajeve u kojima je ostavitelj preminuo prije stupanja na snagu OGZ-a i u odnosu na privatne osobe i u pogledu kraljevskog fiska te ostalih ovlaštenika na ošasna dobra, ali također uz određena ograničenja (§8). Tako su se prijašnji propisi primjenjivali ako od vremena postanka nasljednih tražbina do stupanja na snagu OGZ-a nisu bile protekle 32 godine (§9). Odnosno, neovisno o vremenu postanka nasljedne tražbine, stupanjem na snagu OGZ-a nije bilo moguće pokrenuti parnicu o nasljednom pravu ako se takva parnica trebala pokrenuti pred Banskim stolom radi isključenja osoba ženskog spola iz nasljeđivanja, radi dokazivanja jednakosti u pravu nasljeđivanja, radi stjecanja djevojačke četvrtine⁴⁶, radi obnove diobe ili radi dopunjenja naslijeđenih dobara (§10). Prema prijašnjim propisima su se također prosuđivali udovičko i djevojačko pravo na koje su ovlaštenice stekle pravo prije stupanja na snagu OGZ-a. Gašenjem tih prava bilo je moguće realizirati tražbine nasljednika u pogledu dobara koja su bila opterećena udovičkim i djevojačkim pravom, no samo ako su tražbine bile prijavljene u roku od godinu dana od stupanja na snagu OGZ-a. Odnosilo se to na tražbine svih nasljednika, i na tražbine privatnih osoba, ali i na tražbine koje su prema prijašnjim propisima na ošasnim dobrima stjecali različiti ovlaštenici te koje nisu mogli realizirati ranije upravo zbog postojanja ovih prava (§11; §3). Nasljedni ugovori bračnih drugova koji su bili sklopljeni prije stupanja na snagu OGZ-a ostali su na snazi i na njih su se također primjenjivali propisi koji su vrijedili u vrijeme njihova sklapanja, dok se zakonsko nasljedno pravo preživjelog bračnog druga prosuđivalo prema OGZ-u ako je bračni drug preminuo nakon stupanja na snagu OGZ-a (§12).

⁴⁵ Više o ovim oporukama vidi u: Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 44, str. 836.

⁴⁶ Pravo na djevojačku četvrtinu moglo se zadržati i nakon uvođenja OGZ-a ako su bili ispunjeni uvjeti iz §5 Carskog patenta od 29. studenog 1852. godine. Vidi i Šporčić, I., *Pravni upliv razlike spola i posebna nasljedna prava osoba ženskog spola u hrv. - ug. privatnom pravu*, Mjesečnik, br. 1, 1884., str. 42.

2.3. Osnovna načela nasljednog prava

U sistematizaciji OGZ-a odredbe o nasljednom pravu smještene su u dijelu koji govori o pravima na stvari, pri čemu se nasljedno pravo objašnjava kao stvarno pravo (§532). Prema stajalištu prihvaćenom u OGZ-u prava, obveze i drugi pravni entiteti povezani su u ostavini vezom poput one kakva je postojala za ostaviteljeva života. Ta je povezanost ostavine u cjelinu objašnjavala ostavinu kao *universitas iuris*, tj. samostalan pravni objekt, različit od pojedinačnih prava i obveza od kojih se sastoji, koji se mogao steći kao cjelina. Stoga se na ostavinu gledalo kao na stvar, a na nasljedno pravo kao na stvarno pravo na toj stvari.⁴⁷ Prema OGZ-u nasljedno pravo je u subjektivnom smislu "pravo zaposjesti cjelokupnu ostavinu ostavitelja ili koji njezin dio", pri čemu se onaj kojemu pripada pravo nasljedstva naziva nasljednikom, a ostavina u odnosu na nasljednika nasljedstvom. U objektivnom smislu nasljedno pravo bila je ukupnost pravila kojima se uređivalo nasljedstvo za slučaj smrti.⁴⁸ Svako pravno uređenje nasljeđivanja, pa tako i ono uspostavljeno pravilima OGZ-a, počiva na određenim načelima koja su ujedno odraz osnovnih načela pravnog sustava izgrađenog na podlozi OGZ-a. Načela pravnog uređenja nasljeđivanja prema OGZ-u bila su: a) načelo nasljeđivanja uslijed smrti; b) načelo zatvorenog broja pravnih osnova nasljeđivanja; c) načelo stjecanja nasljednog prava akvizicijom; d) načelo dobrovoljnosti stjecanja; e) načelo slobode oporučnog raspolaganja; f) načelo obvezatnosti neposrednog sveopćeg sljedništva i g) načelo ravnopravnosti pravnih subjekata.

Načelo nasljeđivanja uslijed smrti. Ovo je temeljno načelo nasljeđivanja (§536), stoga za vrijeme života ostavitelja, tj. prije nego li nastupe okolnosti koje uzrokuju postanak nasljednog prava, nitko nije ovlašten zahtijevati bilo kakva prava na temelju svojeg potencijalnog nasljednog položaja (*viventis non datur hereditas*).

Načelo zatvorenog broja pravnih osnova nasljeđivanja. Do stjecanja nasljednog prava uslijed smrti ostavitelja dolazi na temelju neke pravne osnove. Kao pravne osnove nasljeđivanja OGZ je poznavao zakon i oporuku te nasljedni ugovor koji je bio moguć samo između bračnih drugova odnosno zaručnika pod uvjetom kasnijeg sklapanja braka (§533). Postojanje više pravnih osnova nasljeđivanja nije značilo njihovo međusobno isključivanje. Bila je moguća kumulacija pravnih osnova te su ostaviteljevi nasljednici mogli nasli-

⁴⁷ Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Zagreb, 2008., str. 63 – 64.

⁴⁸ Rušnov; Posilović, *op. cit.* u bilj. 44, str. 3.

jediti ostavitelja istodobno, na temelju jednake ili različite osnove nasljeđivanja. Odnosno, jedan je nasljednik mogao naslijediti na temelju više različitih pravnih osnova nasljeđivanja (§534). Zbog postojanja različitih pravnih osnova nasljeđivanja bio je uređen njihov međusobni odnos. Nasljeđivanje na temelju nasljednog ugovora imalo je prednost pred oporučnim i zakonskim nasljeđivanjem. Oporučno nasljeđivanje imalo je prednost pred zakonskim nasljeđivanjem te je do zakonskog nasljeđivanja dolazilo ako nije bilo oporučnog raspolaganja, odnosno ako oporučni nasljednik nije prihvatio nasljedstvo.

Načelo stjecanja nasljednog prava akvizicijom. Uslijed smrti ostavitelja, za stjecanje nasljednog prava bilo je potrebno očitovanje volje budućeg nasljednika, tj. davanje pozitivne nasljedničke izjave kojom je prihvatio biti ostaviteljevim nasljednikom.

Načelo dobrovoljnosti stjecanja. Nitko nije bio obvezan biti ostaviteljevim nasljednikom ako to nije htio. Tako je sa stajališta nasljednika pravo nasljeđivanja bilo dobrovoljno. Njegova volja za stjecanjem nasljedstva očitovala se pred sudom tijekom provođenja ostavinske rasprave davanjem nasljedničke izjave, pozitivne ili negativne, ali i putem anticipiranog odricanja od nasljedstva.

Načelo slobode oporučnog raspolaganja. Jedno od temeljnih načela građanskog prava, načelo dispozitivnosti, u nasljednom se pravu izražavalo u slobodi oporučnog raspolaganja. Tako je svatko ovlašten za slučaj smrti odrediti svojeg nasljednika. Iako se poštovala sloboda ostaviteljeva raspolaganja, ona je ipak bila ograničena interesima ostaviteljeve obitelji izraženima kroz njihovo pravo na nužni dio.

Načelo obvezatnosti neposrednog sveopćeg sljedništva. Uslijed smrti ostavitelja dolazi do univerzalne sukcesije, tj. pravni položaj ostavitelja preuzima netko drugi – nasljednik. Osoba ili osobe su preuzimale, odnosno stjecale ostaviteljeva prava i obveze izvedeno, tj. derivativno, što znači u sadržaju i u obujmu u kakvom su se nalazila kod ostavitelja. Nadalje, ostavina je na nasljednika prelazila neposredno, što znači da između ostavitelja i nasljednika nije bilo posrednika. Sveopći sljednik ili više njih kao sunasljednici imali su pravo na cijelu ostavinu ili na idealni dio cjelokupne ostavine (*pars quota*). Iako se nasljeđivanje u pravilu odvijalo po načelu univerzalne sukcesije (§532), bila je moguća i singularna sukcesija (§535). Prema OGZ-u bila je riječ o pojedinačnom sljedništvu kao zapisu ili legatu ako je ostavitelj nekome ostavio pojedinačnu stvar ili pravo iz ostavine (*pars quanta*). Kako je nasljeđivanje uslijed smrti obvezno, ako nije bilo nasljednika, ostavina je kao ošasna imovina prema OGZ-u prelazila na državu prema načelu *fiscus post omnes*.

Načelo ravnopravnosti pravnih subjekata. Premda su uklonjene neke bitne razlike u pitanju mogućnosti jednakog prava nasljeđivanja, načelo ravnopravnosti pravnih subjekata u nasljeđivanju ipak nije bilo dosljedno provedeno. Dok su pravni subjekti neovisno o spolu imali jednako pravo nasljeđivanja⁴⁹, i nadalje je zadržana razlika između bračnih i izvanbračnih srodnika. Osobito je slab bio položaj izvanbračne djece čije je nasljedno pravo bilo ograničeno te su ga mogla ostvariti samo prema majci, ali ne i prema ocu i drugim srođnicima.

Na temelju ovih načela nasljednog prava OGZ-om je uspostavljeno jedinstveno nasljednopravno uređenje s obzirom na osobe i s obzirom na stvari. Jedinstvenost nasljednopravnog uređenja s obzirom na osobe bila je posljedica pravne jednakosti svih građana te je svatko, neovisno o spolu te staleškoj pripadnosti, dobio mogućnost nasljeđivati i biti nasljeđivan. S obzirom na stvari ta je jedinstvenost značila uklanjanje razlika u nasljeđivanju pokretnina i nekretnina, odnosno nerazlikovanje naslijeđene i stečene imovine. Ovakvo uređenje predstavljalo je korjenitu promjenu u pogledu dotadašnjih pravila nasljeđivanja. U feudalnom poretku za uređenje nasljednog prava bilo je karakteristično načelo pojedinačnog sljedništva (singularne sukcesije) te se nasljeđivanje nekretnina razlikovalo od nasljeđivanja pokretnina, pri čemu je bio mjerodavan i način stjecanja imovine (nasljeđivanjem ili samostalno). Ujedno je primjena pravila nasljeđivanja ovisila o staleškoj pripadnosti stanovništva jer se razlikovalo nasljedno pravo plemstva, građanstva i seljaka, tj. kmetova, ali i o rodnoj pripadnosti ostavitelja odnosno nasljednika.

Načela nasljeđivanja uvedena OGZ-om kritičari su smatrali protivnim “posebnim hrvatskim prilikama”, “hrvatskim običajima”, tj. “pravnoj svijesti naroda”. Slijedom toga može se postaviti pitanje koji su to hrvatski običaji ili posebne hrvatske prilike kojima je protivno novo nasljednopravno uređenje? Analizirana praksa hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova pokazuje da je to ništa drugo nego način nasljeđivanja uobičajen za feudalno razdoblje. Odn-

⁴⁹ Nejednakost spolova bila je prisutna u drugim odredbama OGZ-a, što je posredno utjecalo na nasljeđivanje. Nepravедnima su se smatrale one odredbe kojima je privatnopravni položaj žene uređen na način da žena npr. nije mogla biti skrbnicom svojoj djeci nakon suprugove/očeve smrti ili oporučni svjedok. Ili, npr. one odredbe koje su obvezivale ženu slijediti muža u njegovo prebivalište te obvezu slušati muža, pomagati mu, izvršavati njegove naloge i skrbiti se da ih i drugi izvršavaju. Osim toga, muž je bio ovlašten upravitelj zajedničkog kućanstva te se smatralo da je nakon sklapanja braka žena predala svoju imovinu mužu na upravu, pri čemu on nije bio obvezan polagati račun za koristi koje je imao za vrijeme upravljanja tom imovinom. Vidi npr. §§91, 92, 176, 177, 192, 1238 i 1239 OGZ-a.

sno, premda je riječ o ocjeni novog nasljednopravnog uređenja u cjelini, sa sigurnošću se može potvrditi da je ta ocjena bila uvjetovana (većim dijelom, ako ne i u potpunosti) dvama novim načelima: načelom univerzalne sukcesije i načelom ravnopravnosti, posebno u pogledu spola. To je za posljedicu imalo postupanje različito od tih načela, premda unutar zakonskih okvira, kao što proizlazi iz analize spisa hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova.

3. IZ PRAKSE HRVATSKO-SLAVONSKIH OSTAVINSKIH SUDOVA

Poteškoće u prihvaćanju novog nasljednopravnog uređenja bile su osobito vidljive prilikom zakonskog nasljeđivanja. Najvažniji temelj zakonskog nasljeđivanja je krvno srodstvo, pa su ostaviteljevi krvni srodnici kao pripadnici obitelji bili "prirodni potencijalni zakonski nasljednici".⁵⁰ Potencijalni zakonski nasljednici prema OGZ-u bili su "srodnici porijekla zakonitog", dakle osobe koje su se nalazile u srodstvu s ostaviteljem na temelju rođenja u valjanom braku (§730). Oni su se na nasljeđivanje pozivali prema nasljednim redovima, tj. "lozama srodnika sposobnih za nasljeđivanje" kojih je bilo šest (§731). Brojnost nasljednih redova bila je poseban problem nasljednog uređenja OGZ-a, no zadržimo se ovdje samo na slučajevima nasljeđivanja u prvom nasljednom redu koji su činila zakonita djeca ostavitelja, odnosno djeca rođena u valjanom braku neovisno o spolu i koja su nasljedstvo dijelila između sebe na jednake dijelove (§732). Premda zakon ne razlikuje slučajeve nasljeđivanja s obzirom na spol ostavitelja, iz prakse ostavinskih sudova proizlazi kako je bilo razlike u nasljeđivanju ovisno o tome je li ostavitelj bila majka ili otac. U slučajevima u kojima je ostavitelj majka, njezina djeca su, kao nasljednici prvog nasljednog reda, nasljeđivala ostavinu na jednak način. To znači da se nije razlikovalo je li riječ o kćeri ili sinu, odnosno nasljeđuju li oni nekretnine ili pokretnine u sastavu ostavine. Naprotiv, s obzirom na dvojbe koje su postojale oko tzv. ženskog prava nasljeđivanja nekretnina, upravo je majčino vlasništvo neke nekretnine jamčilo njezinim kćerima da će naslijediti nekretninu bez straha od obiteljskih trzavica. Može se zaključiti kako je načelo jednakopravnosti po spolu i načelo univerzalne sukcesije u ovim slučajevima nasljeđivanja bilo prihvaćeno. Razlog tome vjerojatno leži i u činjenici da su u feudalnom razdoblju pravo na cjelokupnu majčinu ostavinu (nekretnine i pokretnine) imala sva djeca neovisno o spolu.

Situacija se znatno mijenjala u slučajevima kada je ostavitelj bio otac. Praksa pokazuje kako su se nasljednici razlikovali s obzirom na spol, odnosno da

⁵⁰ Gavella, N., *Nasljedno pravo*, Zagreb, 1990., str. 112.

je bilo razlika s obzirom na predmet nasljeđivanja. Na udaru se našlo pravo ženskih potomaka na jednaki dio nasljedstva, odnosno određujući taj problem još uže, pravo ženskih potomaka na jednako nasljeđivanje ostavinskih nekretnina. Ocjenjujući nasljedno pravo ženskih potomaka, brojni su suvremenici smatrali kako nije opravdano kćerima koje su se udale i otišle od roditeljske kuće omogućiti udio u raspodjeli obiteljskih nekretnina. Smatrali su kako ih treba lišiti jednakog nasljednog prava na (očevu) ostavinu te pri tome "ne treba imati nikakvih skrupula".⁵¹ U tom se kontekstu mogu izdvojiti neki primjeri koji su, s jedne strane, predstavljali ondašnje uobičajeno ponašanje s ciljem izbjegavanja zakonskog nasljeđivanja ženskih potomaka, a, s druge strane, potkrepljuju kritike koje su se upućivale nasljednopravnom uređenju prema OGZ-u. Vrlo karakterističan primjer predstavljaju oporučna raspolaganja koja su se, kako proizlazi iz prakse, koristila kao korektiv uspostavljenog načela ravnopravnosti. Otac kao oporučitelj određivao je sina (sinove) svojim nasljednikom ostavljajući mu cjelokupnu imovinu, s naglaskom na nekretnine, dok se kćerino nasljedno pravo zadovoljavalo na drukčiji način – kroz miraz kao sastavni ili isključivi dio nasljedstva, kupnjom zamjenske nekretnine kojom se sprečavalo kćerino nasljeđivanje obiteljske nekretnine ili npr. novčanom isplatom kako bi se spriječilo daljnje potraživanje prema roditeljskoj imovini. Tako je npr. Š. B. oporukom od 8. travnja 1906. godine⁵² za svoje nasljednike odredio sinove: J., M., Đ. i P., navodeći kako je kćerima K. i M. prilikom udaje dao opremu u iznosu od 500 kruna. Sinove kao nasljednike oporučitelj je obvezao da njegovoj trećoj kćeri Kl., ako se ona ne bi udala za njegova života, već nakon njegove smrti, prilikom udaje također daju opremu u vrijednosti od 200 kruna. U ovom su se slučaju kćeri trebale zadovoljiti iznosom koji su dobile ili će dobiti prilikom udaje te ne tražiti ništa više od očeve imovine. Nije naodmet primijetiti kako je, uz očito različito postupanje prema sinovima i kćerima, prisutan i nerazmjer između iznosa koje su tri kćeri dobile prilikom udaje. Iz oporuke, kao niti iz spisa, ne vidi se zbog čega takva razlika, ali se može pretpostaviti kako su razlog tome bile nepovoljne gospodarske prilike u vrijeme sastavljanja oporuke u odnosu na vrijeme udaje prvih dviju kćeri. Navedimo još jedan primjer raspolaganja imovinom na temelju kojeg je na ostavinskoj raspravi održanoj 1915. pri kotarskom sudu u Samoboru maloljetnom sinu M. ostavitelja J. V. uručena ostavina u vrijednosti od 2630 kruna, uz obvezu da T.

⁵¹ Gruber, M., *Misli o seljačkom nasljednom pravu*, Mjesečnik, knjiga II, br. 7, 1913., str. 645.

⁵² Državni arhiv grada Zagreba (dalje u tekstu: DAZg) – 86, Kraljevski kotarski sud Velika Gorica (1853. – 1918.), serija ostavina, sign. 543, Os-101/1911.

i D., kćerima oporučitelja, prilikom udaje isplati zapis od 400 kruna te “dade pir i opremu”.⁵³ S obzirom da oporukom, ali ni tijekom ostavinske rasprave, nije bilo određeno koliko sin M. mora izdvojiti za svadbu i opremu svojih sestara, održana je dopuna ostavinskoj raspravi. Na toj su raspravi majka i tutor maloljetnih potomaka izjavili kako je volja oporučitelja bila da kćeri dobiju “pir i odpremu prema mjesnom običaju”. Ovaj je iznos, prema mjesnom običaju, u izjavi majke i tutora, iznosio do 300 kruna. Prema njihovu mišljenju bila je riječ o iznosu kojim se kćerima moglo osigurati najnužnije za ulazak u brak, a s druge strane ujedno je to bio iznos koji nije štetio oporučnom nasljedniku, odnosno nije opterećivao ostavinu. Iako u ovom slučaju ukupan iznos koji su dobile kćeri (cca 700 kruna) i koje im je brat isplatio na teret ostavine nije bio znatno manji od iznosa koji je nakon tih isplata ostao bratu kao čista ostavina, nije nevažno istaknuti kako je i ovdje namjera bila neustupiti (obiteljske) nekretnine kćerima. Osim raspolaganjem *mortis causa*, ostavitelji su i različitim raspolaganjima *inter vivos*, primjerice darovnicama, nastojali zadovoljiti potencijalna (nasljedna) traženja svojih ženskih potomaka prema §732. Za oba oblika raspolaganja karakteristično je da nisu uvijek bila količinski primjerena te su kćeri često bile zakinute. Iz darovnice koja je bila priložena ostavinskoj raspravi iza umrlog M. S. vidimo kako je spomenuti sinovima darovao cjelokupnu pokretnu i nepokretnu imovinu podijeljenu na tri jednaka dijela.⁵⁴ Istodobno ih je obvezao da iz darovanih pokretnina i nekretnina “u ime miraza i posvemašnje otpremnine i isplate”, njegovoj kćeri, a njihovoj sestri J. isplate svotu od 500 kruna u gotovini. Prema drugoj sestri B. darovani nisu imali nikakvih obveza jer je njoj M. S. na dan sastavljanja darovnice kupio nekretninu u vrijednosti od 900 kruna. Međutim, B. je morala svojoj sestri J. kao razliku isplatiti, tj. nadoplatiti 200 kruna te je tako svaka kćer iz očeve imovine dobila 700 kruna. Otac je ujedno istaknuo kako ni jedna od njih nema više što naslijediti iz njegove imovine, ni potraživati od svoje trojice braće. Premda je u ovom slučaju jedna od kćeri dobila nekretninu, riječ je o zamjenskoj nekretnini koja je pribavljena, tj. kupljena isključivo s ciljem da se njome spriječi potraživanje kćeri na tzv. obiteljske nekretnine. U ovakvom postupanju može se također uočiti postupanje karakteristično za prijašnje feudalno nasljednopravno uređenje u kojem se razlikovala nasljeđena (*bona hereditaria*) i stečena

⁵³ DAZg – 951, Kraljevski kotarski sud Samobor (1855. – 1918.), serija ostavina, sign. 103, Os-39/1915.

⁵⁴ DAZg – 86, Kraljevski kotarski sud Velika Gorica (1853. – 1918.), serija ostavina, sign. 598, Os-130/1918.

(*bona acquisita*) imovina. Imovinom koju je ostavitelj stekao za života mogao je slobodno raspolagati, odnosno na toj su imovini nasljednici, neovisno o spolu, ostvarivali jednaka nasljedna prava. U pogledu naslijeđene imovine postojalo je ograničenje slobode raspolaganja te su nad tom imovinom nasljedna prava imali jedino muški potomci.

Osim što su muški članovi obitelji uskraćivali zakonom zajamčeno nasljedno pravo ženskim potomcima, i one su ih, vjerojatno nenaviknute na pripadajuća im prava, vrlo često propuštale tražiti. Stoga se može zaključiti kako je zakonski okvir OGZ-a bio dovoljno fleksibilan da omogući izigravanje načela pravne jednakosti spolova, a s druge strane običaj prema kojemu ženski potomci nisu sudjelovali u raspodjeli obiteljskih nekretnina bio je duboko usađen u svijest žena da im je bilo nepojmljivo iskoristiti novostečena prava. Čak i kada očevi nisu raspolagali *inter vivos* ili *mortis causa* na štetu nasljednih prava svojih ženskih potomaka, kćeri su se, kako proizlazi iz niza analiziranih ostavinskih spisa, na ime svojeg nasljednog dijela zadovoljavale onime što su dobile za miraz.⁵⁵ Tako se miraz ženskih potomaka prihvaćao kao isključivi nasljedni dio u slučajevima koji se mogu svrstati u tzv. anticipirano odricanje potencijalnog nasljednika. Riječ je o odricanju od budućeg nasljedstva, i to za života ostavitelja (§551), te je osoba koja se odrekla nasljedstva gubila sposobnost naslijediti (§538). Odricanje je po svojem sadržaju moglo biti raznovrsno – nasljedstva se moglo odreći u cijelosti ili djelomično, bezuvjetno ili uvjetno, naplatno ili besplatno. Držimo kako se naplatno odricanje većim dijelom zapravo pokrivalo iznosom koji je kći dobila kao miraz prilikom udaje. Ipak nije bila rijetkost da se uz miraz isplaćivao i određeni novčani iznos, koji je trebao pokriti neustupanje nekretnina (u pravilu zemljišta) u nasljedstvo, ako su to financijske prilike obitelji dopuštale. S obzirom na to da je odricanje u pravilu bilo usmjereno odricanju od prava na zemljište, za sinove je isplata njihovim sestrama jamčila da one neće tražiti svoje nasljedno pravo, odnosno da neće

⁵⁵ U pogledu definicije miraza, uzroka koji su doveli do njegove pojave kao i pripadajućim funkcijama i danas postoje određene dvojbe. O mirazu se često govori kao o nasljednom dijelu kćeri, posebno u slučajevima kada je dobivanjem miraza kći bila isključena od daljnjih imovinskih prava svoje obitelji. U hrvatskom pravnom poretku izgrađenom na OGZ-u miraz nije imao nasljednu funkciju jer su kćeri imale jednako zakonsko nasljedno pravo kao i sinovi, ali se uračunavao u zakonski nasljedni dio (§788). U praksi je, ipak, vrlo često isplata miraza korištena kako bi se izbjeglo naknadno potraživanje ženskih potomaka na nasljedstvo svojih roditelja. O različitim definicijama i funkcijama miraza vidi Stanimirović, V., *Brak i bračna davanja u historiji*, Beograd, 2006., str. 296 – 301.

osporavati njihovo pravo na zemljište.⁵⁶ Za ovo se odricanje prema OGZ-u nije tražila posebna forma, pa je i odlukom Stola sedmorice istaknuto kako za odricanje nije potreban ugovor s ostaviteljem.⁵⁷ Međutim, s obzirom na to da je odricanje vrijedilo i za potomke potencijalnog nasljednika koji se odriče, ostavitelj je morao odricanje prihvatiti na valjan način (§861). Prema tome, jednostrano odricanje od nasljedstva, tj. odricanje koje nije bilo prihvaćeno od strane ostavitelja, nije proizvodilo nikakve pravne posljedice. Tako su kćeri prilikom udaje obično sklapale (pismeni ili usmeni) bračni ugovor ili se sastavljala nagodba o mirazu u kojem je bio popisan njihov miraz i u kojem su se one odricale svojeg nasljednog prava na imovinu oca, pa čak i obaju roditelja.⁵⁸ Miraz se kao isključivi zakonski nasljedni dio prihvaćao i u kontekstu odbijanja nasljedstva tijekom provođenja ostavinske rasprave pri čemu su kćeri uskraćivale pozitivnu nasljednu izjavu. Neprihvatanjem nasljedstva kćeri su se zadovoljavale već dobivenim mirazom. Jednom očitovano odbijanje nasljedstva bilo je neopozivo (§806), bezuvjetno i moralo je biti izvršeno na sudu. Značenje odbijanja nasljedstva je u tome da se na ovaj način otvaralo nasljedstvo za najbližeg potencijalnog nasljednika, tj. za muškog potomka ostavitelja. Kćeri su se odbijanjem prihvata svojeg nasljednog dijela zapravo odricale nasljedstva u korist brata/braće. U sačuvanim zapisnicima ostavinskih rasprava nismo naišli na negativne nasljedničke izjave, ali su brojni primjeri u kojima se kćeri pozitivno očituju na nasljedstvo, a zatim se odriču svojeg nasljednog dijela u korist brata. Također valja istaknuti da, premda iz zapisnika ne proizlazi izravna veza dobivenog miraza i odricanja od nasljedstva, nema razloga za dvojbu u pogledu postojanja veze. Za razliku od brojnih spisa u kojima su se sestre odricale svojeg nasljednog prava u korist brata, pronašli smo samo jedan ostavinski spis suprotnog sadržaja. U nasljednom očitovanju J. M. danom u povodu ostavinske rasprave 1880. pri kotarskom sudu u Samoboru nakon smrti majke stoji kako se on odriče “svakog baštinstva na ostavštinu” te “odstupljuje” svoj pripadajući dio sestrama LJ. i K.⁵⁹ Slijedom ovog odricanja nasljednicama je uručena ostavina koja se sastojala od nekretnina u vrijednosti od 570 forinti na jednake dijelove. Razlog ovakvog postupanja J. M. možda možemo tražiti u činjenici

⁵⁶ Leček, S., *Dobila je kulike su roditelji davali, ni po zakonu!*, Povijesni prilozi, br. 21, 2001., str. 234.

⁵⁷ Rješidba Stola sedmorice od 16. svibnja 1923., br. 1199, Mjesečnik, 1924., str. 127 – 128.

⁵⁸ Gruber, *op. cit.* u bilj. 51, str. 644.

⁵⁹ DAZg – 951, Kraljevski kotarski sud Samobor (1855. – 1918.), serija ostavina, sign. 18, Os-IV 103/1880.

da je on kao trgovac živio i radio u Požegi, a njegove su se sestre nalazile u Samoboru, gdje se nalazila i predmetna nekretnina. Osim toga, jedna od sestara nije bila udana i vjerojatno je živjela s majkom na istoj toj nekretnini, dok je druga sestra bila udovica, prema svemu sudeći bez djece.

Unatoč ovim primjerima iz kojih proizlazi da su postupanja ostavitelja i nasljednika bila protivna spomenutim temeljnim načelima nasljeđivanja, bilo je i slučajeva u kojima su se ta načela poštovala. Osim već spomenutog primjera kada je ostavitelj bila majka, poteškoća u prihvaćanju ovih načela nije bilo ni u onim slučajevima kada su iza ostavitelja ostale jedino kćeri. Prema procjenama oko 20 % europskih obitelji ima isključivo žensku djecu kod kojih se prema tome nije postavljalo pitanje jednakosti nasljeđivanja s obzirom na spol.⁶⁰ Ostavinski spisi pokazuju kako su sestre nasljeđivale ostavinu, uključujući i nekretnine, na jednake dijelove, osim ako između njih nije postojao drukčiji dogovor. Konačno, ako su iza ostavitelja ostali maloljetni potomci, sudovi su provodili ostavinsku raspravu bez uzimanja u obzir razlike spola. U svim pregledanim slučajevima maloljetnika kao zakonskih nasljednika ostavina se dijelila u skladu s načelima OGZ-a, dakle na jednake dijelove neovisno o spolu. Vjerojatan razlog tome je činjenica da su se o pravima maloljetnika brinuli ostavinski sud i otac kao tutor, odnosno majka i neka treća osoba kao sututori. Osim toga, tutor ili sututori nisu mogli eventualnu izjavu o odricanju od nasljedstva u ime kćeri dati bez odobrenja nadtutorstvene oblasti, a nije vjerojatno da bi to odobrenje dobili. Tomu u prilog govori i podatak da u pregledanim ostavinskim spisima s maloljetnim nasljednicima nismo naišli na neprihvaćanje nasljedstva od strane tutora u ime maloljetnika ili maloljetnice.

4. MOGUĆNOST DRUKČIJEG NASLJEDNOPRAVNOG UREĐENJA

Nevoljkost u prihvaćanju određenih načela nasljednopravnog uređenja uvedenog OGZ-om nije bilo isključivo hrvatsko obilježje. Slična su se razmišljanja javila i na drugim područjima Monarhije, a očito su potencijalnih poteškoća u primjeni nasljednih pravila bili svjesni i autori OGZ-a. Stoga su §761 predvidjeli mogućnost da se propisi o zakonskom nasljeđivanju ne primjenjuju u pogledu seljačkih dobara te za nasljeđivanje crkvenih osoba.⁶¹ U slučajevima

⁶⁰ Goody, J., *Inheritance, property and women: some comparative considerations*, u: Goody, J.; Thirsk, J.; Thompson, E. P. (ur.), *Family and inheritance: Rural Society in Western Europe 1200-1800*, Cambridge, 1976., str. 10.

⁶¹ U zapadnim dijelovima Habsburške Monarhije prije uvođenja OGZ-a u nasljednim je pravilima prevladavao sustav nedjeljive baštine na temelju kojeg se seljački posjed

nasljeđivanja svećenstva ostali su na snazi dotadašnji propisi djelomično dopunjeni pravilima OGZ-a. U pogledu seljačkih dobara, unatoč zakonom predviđenoj mogućnosti i stalno prisutnim raspravama o potrebi stvaranja tzv. seljačkog nasljednog prava, OGZ je ostao jedini izvor nasljednih pravila, premda su najžešće kritike načela ravnopravnosti spolova, odnosno jednakog nasljeđivanja pokretnina i nekretnina (osobito ženskog prava na obiteljske nekretnine) dolazile upravo sa strane seljaštva koje je činilo najbrojniji dio stanovništva. Hrvatska je bila pretežno agrarna zemlja u kojoj je većina stanovništva živjela obrađujući zemlju te je seljaštvo bilo najbrojniji, iako ne i najbolji potrošač. Neovisno o tome, o seljačkoj kupovnoj moći ovisile su i preostale gospodarske grane, trgovina, obrt, industrija pa i novčarstvo te je o stanju hrvatske poljoprivrede ovisilo i cjelokupno stanje hrvatskoga gospodarstva.⁶² Stoga je tzv. seljačko pitanje, gledano gospodarski, politički i socijalno, predstavljalo osnovni problem hrvatskog razvitka druge polovice 19. stoljeća. Ključan aspekt tog problema bio je nejednak pravni položaj hrvatskog seljaštva. Vrlo rano se izgradnja pravnog poretka na temeljima OGZ-a pokazala preprekom za kućne zadruge i njihovo uređenje, stoga je Ministarstvo pravosuđa u Beču donijelo u travnju 1857. naredbu kojom su nasljednopravne odredbe OGZ-a u pogledu zadruga i zadružne imovine stavljene izvan snage. Od 1870., kada je donesen prvi zadružni zakon, hrvatsko je seljaštvo živjelo u dvama različitim pravnim sustavima, onom utemeljenom na OGZ-u te zadružnom pravnom poretku u kojemu, uz određene iznimke, nisu vrijedila neka od temeljnih načela OGZ-a.⁶³ Ova je dvojnost bila velika prepreka u nastojanjima da se na jedinstven način uredi nasljeđivanje seljačkih dobara, osobito jer je zadružnim zakonodavstvom bilo onemogućeno bilo kakvo raspolaganje *mortis causa* za-

ostavljao jednom nasljedniku, u pravilu muškom – najstarijem ili najmlađem sinu. Kako je §761 ostavio mogućnost drukčijeg uređenja nasljeđivanja za seljačka dobra, uvođenjem OGZ-a se prijašnja pravila nisu mijenjala sve do 1868. kada je zakonom uvedena jednakost nasljeđivanja neovisno o spolu. Do tada uobičajeno postupanje prilikom nasljeđivanja ipak se nije moglo lako ukloniti, pa je 1889. svim zemljama austrijskog dijela Monarhije omogućeno da samostalno urede nasljeđivanje srednje velikih seljačkih gospodarstava što su neke od njih, poput Tirola, Koruške ili Češke, i učinile uvođenjem tzv. *Anerbenrechta*.

⁶² O položaju hrvatskog sela vidi Šimončić-Bobetko, Z., *Selo u Hrvatskoj 1918-1934 – gospodarski aspekt*, Povijesni prilozi, god. 13., 1994., str. 139 – 178.

⁶³ Čepulo, D., *Tradicija i modernizacija: "Iritantnost" Općeg građanskog zakonika u hrvatskom pravnom sustavu*, u: Gliha, I. et al. (ur.), *Liber amicorum Nikola Gavella – građansko pravo u razvoju*, Zagreb, 2008., str. 27.

družnom imovinom.⁶⁴ Unatoč tome svako toliko raspravljalo se o mogućnosti drukčijeg nasljednopravnog uređenja za nezadružno stanovništvo. Važnost tog pitanja naglašava i činjenica da je jesensko zasjedanje Hrvatskog sabora 1911. na dnevnom redu imalo i pitanje reforme seljačkog nasljednog prava.⁶⁵ Vjerojatno je na tom tragu bila i odluka Zemaljske vlade 1912., pola stoljeća od početka primjene OGZ-a, o osnivanju komisije sa zadaćom proučavanja pravne svijesti i običaja nezadružnog stanovništva u pitanju uređenja imovinskih prilika i njihovo mišljenje o OGZ-u.⁶⁶ Jedan od zaključaka komisije bio je kako većina ispitanika izražava negativno raspoloženje prema ustanovama OGZ-a, smatrajući kako odredbe OGZ-a ne odgovaraju pravnoj svijesti, gospodarskim prilikama i potrebama seljaštva jer omogućuju veliku slobodu raspolaganja koja za posljedicu ima rascjepkanost zemljišnih dobara i stvaranje čestica koje ne osiguravaju racionalno gospodarenje. Predlagala se promjena koja bi išla za ograničenjem prava raspolaganja "djedovskim nekretninama" i stvaranja zemljišnog minimuma, s naglaskom na reformi nasljednog prava u pravcu njegova oduzimanja izudanim članovima obitelji ili barem smanjivanja prava onim članovima koji bi izašli iz obitelji ili zajednice.⁶⁷ Prijedlozi anketiranog stanovništva zapravo su bili usmjereni k ograničenju ženskog nasljednog prava na nekretninama. Ova, zapravo spolna diskriminacija u pitanju nasljeđivanja nije zaživjela. No, možda je najveća opasnost prihvaćanja tih prijedloga postojala tijekom razdoblja izjednačavanja prava u Kraljevini Jugoslaviji. Unatoč tome što su brojni pravници bili itekako svjesni civilizacijske vrijednosti načela jednakosti⁶⁸, prilikom izrade građanskog zakona bilo je prijedloga kojim se ženskim potomcima u seoskim obiteljima ne bi jamčilo jednako pravo nasljeđivanja nekretnina.⁶⁹ Ipak, načelo jednakosti muških i ženskih potomaka u pogledu nasljeđivanja imovine ostalo je na snazi na hrvatsko-slavonskom pravnom području do prestanka važenja OGZ-a, a zatim je bilo prihvaćeno i u kasnijim nasljednim zakonima.

⁶⁴ Vidi bilj. 3.

⁶⁵ Gruber, *op. cit.* u bilj. 51, str. 639.

⁶⁶ Tončić, D., *Vrhovne upravne i sudske rješidbe k zakonu od 9. V. 1889. o zadrugama i zadružnoj noveli od 30. IV. 1902.*, Zagreb, 1925., str. 249.

⁶⁷ Stahuljak, A., *Individualizam i kolektivizam*, Mjesečnik, br. 3, 1928., str. 178 – 179.

⁶⁸ Mainkas, A., *Treba li ujednačiti muško i žensko potomstvo u pravu nasljeđa?*, Mjesečnik, br. 10, 1925., str. 438 – 440; Milić, I., *Treba li izjednačiti muško i žensko potomstvo u pravu nasljeđa*, Mjesečnik, br. 11, 1925., str. 491 – 496.

⁶⁹ Arandžević, D., *O izjednačenju muških i ženskih srodnika u zakonskom nasljeđivanju*, Beograd, 1925., str. 1 – 13.

5. ZAKLJUČAK

Načela nasljednog prava, osobito načelo neposrednog sveopćeg sljedništva i načelo jednakosti pravnih subjekata neovisno o spolu, uvedena OGZ-om u Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju omogućila su uspostavu jedinstvenog nasljednopravnog uređenja jednakog za sve osobe i za sve stvari. Ovakav način nasljeđivanja izazivao je brojne kritike jer se smatrao neprimjerenim “hrvatskim običajima”, odnosno “posebnim hrvatskim prilikama”. Posebno problematičnim, i to za prevladavajuću seljačku populaciju, predstavljalo se pravo ženskih potomaka na nekretnine i to na one nekretnine koje su se smatrale obiteljskima.

Kako pokazuju spisi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova, ostavitelji (u pravilu otac) različitim su raspolaganjima *inter vivos* i *mortis causa* nastojali “izigrati” jednako nasljedno pravo svojih ženskih potomaka. Sadržaj tih raspolaganja pokazuje kako su se kćeri, kao svojim nasljednim dijelom, morale zadovoljiti mirazom (s novčanom isplatom ili bez nje), pokretninama ili nekom zamjenskom nekretninom kupljenom baš za njih kako bi se spriječilo buduće potraživanje obiteljskih nekretnina. Kako se na poteškoće kod nasljeđivanja nije upozoravalo u slučajevima kada je ostavitelj bila majka ili kada su iza ostavitelja ostali ženski nasljednici ili ostavina sastavljena jedino od pokretnina, možemo zaključiti da spomenuti “hrvatski običaji” nisu ništa drugo nego uobičajeno postupanje prilikom nasljeđivanja karakteristično za feudalno razdoblje koje je bilo prilagođeno položaju muških potomaka s obzirom na ispunjenje obveza prema vlastelinu, ali i posljedica različitog pravnog statusa nekretnina i pokretnina te važnosti porijekla imovine. Taj feudalni način nasljeđivanja na temelju kojeg su ženski i muški potomci imali jednaka prava na ostavini majke, na pokretninama te cjelokupnoj imovini koju je stekao otac, ali ne i na (obiteljskim, tj. naslijeđenim) nekretninama oca, bio je duboko ukorijenjen u svijest stanovništva zbog čega je bilo otežano prihvaćanje načela jednakosti nasljeđivanja neovisno o spolu i predmetu nasljeđivanja.

Ipak, sudska praksa pokazuje kako je zakonski okvir uspostavljen OGZ-om bio dovoljno fleksibilan da se, unatoč tvrdnjama kako postoje znatni problemi u primjeni (nekih) nasljednopravnih načela, korištenjem različitih pravnih instituta prevladaju tzv. negativne posljedice nasljednopravnog uređenja, može govoriti o prihvaćanju i primjeni OGZ-a slijedom čega ga se “nitko neželio odreći”.⁷⁰

⁷⁰ Vidi bilj. 4.

Summary

Mirela Krešić *

GENERAL CIVIL CODE INHERITANCE PRINCIPLES IN THE PRACTICE OF CROATIAN-SLAVONIAN PROBATE COURTS

Introduction of the General Civil Code marked a turning-point in the socio-economic and legal development of the Kingdom of Croatia and Slavonia. The initial reluctance to accept the GCC, due in part to the unconstitutional manner of its enactment, was soon overcome and its impact on Croatia's legal life has been generally assessed as positive. Nevertheless, the GCC's inheritance law regulations were subject to constant criticism, particularly its principles which contradicted the until-then established procedures surrounding inheritance. These were the principle of universal succession and the principle of equality of legal subjects, regardless of gender. These two principles formed a consolidated order in inheritance law for all persons and for all things. This meant that, in comparison to the previous feudal law, it did not distinguish between inheritance of movable or immovable property, nor did it matter whether the decedent left behind acquired or hereditary assets. Also, it did not matter whether the decedent was a woman or a man, nor did the gender of the heirs matter. The reluctance to accept these principles may be even more narrowly seen as unwillingness to accept women's rights to inherit immovable property. The probate documents of the Croatian-Slavonian courts show the ways in which decedents avoided the women's inheritance rights by resorting to various donations inter vivos and mortis causa, pointing to the conclusion that despite all of the expressed criticism, one may speak of the real-life adjustment to the system established by GCC.

Key words: General Civil Code, inheritance law, principle of universal succession, principle of equality regardless of gender, probate court, Kingdom of Croatia and Slavonia

* Mirela Krešić, Ph. D., Assistant Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

